

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.22>

Макарова Олена Павлівна,

майор поліції, кандидат психологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри педагогіки та психології
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-5480-5942

Зінченко Данііл Анатолійович,

старший лейтенант поліції,
слухач 1 курсу магістратури
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-8089-0511

АНАЛІЗ ПРАВОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БАТЬКІВ ЗА НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

RESPONSIBILITY OF PARENTS FOR IMPROPER PERFORMANCE OF PARENTAL DUTIES

Дана анотація присвячена темі "Відповідальність батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків". У роботі розглядаються правові та моральні аспекти відповідальності батьків за недбале виконання своїх батьківських обов'язків, таких як догляд за дітьми, їхнє виховання та освіта.

У роботі будуть проаналізовані важливі нормативні документи, що регулюють відносини між батьками та дітьми, а також принципи відповідальності батьків перед своїми дітьми.

Увага буде приділена також психологічному виміру проблеми, зокрема, взаємозв'язку недбалою ставлення батьків до виконання своїх обов'язків та негативних наслідків для дітей.

У результаті дослідження будуть запропоновані рекомендації щодо покращення взаємовідносин між батьками та дітьми, а також заходів, які можуть бути вжиті для підвищення відповідальності батьків за виконання своїх батьківських обов'язків.

Дослідження також висвітлить позитивні наслідки відповідального батьківства, зокрема, вихованням самостійності та відповідальності у дітей, покращенням їхньої поведінки та соціальної адаптації.

Крім того, у роботі будуть проаналізовані приклади з практики, де батьки були притягнуті до відповідальності за неналежне виконання своїх обов'язків, і визначені наслідки для них та їхніх дітей.

Загалом, ця робота є важливою для розуміння відповідальності батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків та підвищення свідомості батьків щодо важливості відповідального та обайливого ставлення до виховання своїх дітей.

Ключові слова: захист дітей, підтримка, відповідальність батьків, права та обов'язки, поліція, закони представники.

This abstract is devoted to the topic "Parental responsibility for improper performance of parental duties. "The work examines the legal and moral aspects of parents' responsibility for negligent performance of their parental duties, such as child care, upbringing and education.

The work will analyze important normative documents regulating the relationship between parents and children, as well as the principles of parents' responsibility towards their children.

Attention will also be paid to the psychological dimension of the problem, in particular, the relationship between parents' negligent attitude towards fulfilling their duties and negative consequences for children.

As a result of the study, recommendations will be offered to improve the relationship between parents and children, as well as measures that can be taken to increase the responsibility of parents for fulfilling their parental duties. The study will also highlight the positive consequences of responsible parenting, in particular, the education of independence and responsibility in children, the improvement of their behavior and social adaptation.

In addition, the work will analyze examples from practice where parents were brought to justice for improper performance of their duties, and the consequences for them and their children will be determined.

In general, this work is important for understanding the responsibility of parents for improper performance of parental duties and raising parents' awareness of the importance of a responsible and caring attitude to the upbringing of their children.

Key words: protection of children, support, responsibility of parents, rights and obligations, police, legal representatives.

Вступ: В сучасному світі, де швидкість життя стає все більшою, важливим завданням стає забезпечення якісного виховання та догляду за дітьми. Однак, на жаль, існують випадки, коли батьки не виконують свої батьківські обов'язки належним чином. Це може призводити до серйозних наслідків як для дітей, так і для суспільства в цілому. Тому, тема «Відповідальність батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків» є вкрай актуальною та потребує серйозного дослідження. У цій роботі ми спробуємо розібратися, які наслідки можуть бути для дітей внаслідок недбалого ставлення батьків до своїх обов'язків, а також як батьки можуть бути притягнуті до відповідальності за неналежне виконання своїх батьківських обов'язків.

Методологія та методи дослідження: Аналіз наукової літератури – було проведено огляд джерел з психології, соціології, права та педагогіки, що стосуються теми відповідальності батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків.

Експертні оцінки – було проведено опитування кваліфікованих фахівців з різних галузей, які працюють з дітьми та сім'єю, щодо їхньої думки про відповідальність батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків.

Аналіз статистичних даних – було проведено аналіз статистичних даних з різних джерел, що стосуються відповідальності батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків та їхніх наслідків.

Кейс-стаді – були проаналізовані реальні ситуації з життя, коли батьки були притягнуті до відповідальності за неналежне виконання своїх батьківських обов'язків, та визначені наслідки для них та їхніх дітей.

Усі ці методи дослідження були використані для аналізу відповідальності батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків та їхніх наслідків. Результати дослідження допоможуть краще зрозуміти важливість відповідального та дбайливого ставлення до виховання та догляду за дітьми.

Результати дискусії: Всебічна охорона та захист дітей є одним із пріоритетних завдань кримінально-правової політики держави, оскільки діти є найбільш незахищеними та вразливими. Охорона прав дитини, яка потрапила в систему кримінально-правових та кримінально-процесуальних відносин «становила у минулому і становить у теперішньому часі підвищений інтерес суспільства, оскільки у своїй сутності стосувалася проблеми виживання людства, забезпечення генофонду, виховання здорового покоління [4].

Одним з особистих немайнових прав та обов'язків батьків є також право та обов'язок на представництво і захист прав та інтересів своїх дітей. Як було підкреслено, особисті правовідносини між батьками та дітьми мають строковий характер. З досягненням дітьми повноліття або з набуттям дітьми повної цивільної та сімейної дієздатності вони, як правило, зупиняються. Необхідно розрізнити виконання батьками прав та обов'язків на представництво та захист прав та інтересів своїх дітей в галузі цивільного матеріального права та в галузі цивільного процесуального права. В галузі матеріального права, як було показано, батьки є законними представниками тільки свої малолітніх дітей. В галузі ж цивільного процесуального права батьки є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей.

Слід також зазначити, що поряд з інтересами дитини, інтереси батьків також мають право на захист. Вони не можуть просто ігноруватися або приноситися в жертву інтересам дітей. Це, насамперед, не гуманно по відношенню до батьків та недоцільно з виховної точки зору, оскільки може негативно відобразитися на дитині, сприяючи розвитку його егоїзму. Саме тому діюче законодавство зорієнтоване на знаходження балансу між інтересами батьків та інтересами дитини. І тільки у тому разі, коли протиріччя між ними настільки серйозне, що пошуки компромісу опиняються безрезультатними, перевага віддається інтересам дитини.

Взаємні права й обов'язки батьків і дітей ґрунтуються на походженні дітей, засвідченому у встановленому порядку. Виникненню батьківських правовідносин передують:

- а) народження дитини (походження);
- б) пов'язаний з цим стан споріднення;
- в) посвідчення походження у встановленому порядку.

Відносини між батьками і дітьми складаються звичайно на ґрунті кровно-родинних зав'язків як результат походження дітей від батьків [3].

Питання належного виховання дітей, досягнення порозуміння між батьками і дітьми, відповідальності батьків за неналежне виконання батьківських обов'язків завжди є важливими й актуальними. Законом України «Про охорону дитинства», визначено, що батьки або особи, які їх замінюють, зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до

самостійного життя та праці. Закон передбачає, що виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини [5].

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Конвенції ООН «Про права дитини» в усіх діях щодо дітей незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється найкращому забезпеченню інтересів дитини. Захищаються права дитини і внутрішнім законодавством України. Так, ст. 51 Конституції проголошує, що дитинство охороняється державою. Відповідно до ч. 8 ст. 7 СК України регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини. Про необхідність захищати інтереси дитини, охороняти їх, забезпечувати йдеться і у Законі України "Про охорону дитинства" від 26.04.2001 р. та в інших нормативно-правових актах, спрямованих на захист дітей. Але незрозуміло, що саме має на увазі законодавець, вживаючи термін "інтереси дитини". Комплексних досліджень з цього питання поки що не існує. Разом з тим питанню інтересу в праві взагалі присвячено досить багато робіт, але єдиної думки з цього приводу поки що не існує [2].

Принцип здійснення батьківських прав не всупереч інтересам дитини поширюється і на здійснення батьками майнових прав щодо дитини. Батьки мають право управляти майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження в її інтересах. Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном.

Відповідальність щодо виховання дітей покладена на обох батьків, незалежно від того проживають вони разом чи окремо, оскільки обов'язок здійснювати належне виховання та нагляд за малолітнім є рівним для обох з них.

Ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є правопорушенням. Вид і форма відповідальності, до якої можуть бути притягнуті батьки у зв'язку з ухиленням їх від виконання своїх обов'язків, залежить від складу правопорушення та характеру обов'язку, від виконання якого батьки ухиляються. Так, вони можуть бути притягнуті до адміністративної (ст. 184, ч. 2 ст. 212¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення тощо), кримінальної (ст. 164, 166 КК України тощо), цивільно-правової (ст. 1178-1183

ЦК України) та сімейно-правової відповідальності [5].

Одним із заходів впливу на осіб, які не виконують батьківських обов'язків, є позбавлення батьківських прав (тобто прав на виховання дитини, захист її інтересів, на відібрання дитини інших осіб, які незаконно її утримують, та ін.), наданих батькам до досягнення дитиною повноліття, що ґрунтуються на факті спорідненості з нею. Питання про його застосування вирішується лише після повного, всебічного, об'єктивного з'ясування обставин справи, зокрема ставлення батьків до дітей.

Правовою підставою для покладання відповідальності на батьків (законних представників), за ч. 1 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення, є наявність ознак та елементів складу правопорушення, що полягає в невиконанні батьками чи іншими особами, які їх замінюють, обов'язків щодо утримання, виховання, навчання, захисту прав та інтересів неповнолітніх. З'ясування цих ознак і правильне застосування норми сприяють дотриманню принципів законності й презумпції невинності.

Об'єктом адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення, є суспільні відносини, що складаються в процесі реалізації конституційних прав неповнолітнього, передбачених законодавством [3].

Такий захід може бути застосований тільки в судовому порядку. Інші органи не мають права розглядати це питання. Особи можуть бути позбавлені батьківських прав лише щодо дитини, яка не досягла 18 років. Як підстави позбавлення батьків (одного з них) батьківських прав закон передбачає різні форми їх винної протиправної поведінки, вичерпний перелік яких закріплено у ч. 1 ст. 164 СК України.

Батьки не можуть бути позбавлені батьківських прав на підставах, не передбачених ст. 164 СК України. Це стосується і випадків, коли формально вбачаються ознаки нібито неналежного виконання батьками своїх обов'язків з виховання дітей (наприклад, здійснення дитиною правопорушення, яке не перебуває в причинно-наслідковому зв'язку з винною поведінкою батьків).

Права неповнолітніх дітей закріплюються Конституцією України. Конвенцією організацій об'єднаних націй про права дитини, Законом України «Про охорону дитинства», Сімейним Кодексом України та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють суспільні відносини у цій сфері [4].

Сімейний кодекс України містить спеціальну главу 13 «Особисті немайнові права і обов'язки батьків і дітей», яка включає норми, що регулюють особисті взаємини батьків і дітей.

У разі скоєння адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення, обмежуються законні інтереси та права дитини й, відповідно до вказаної статті, неповнолітній, котрий зазнав порушення законних прав та інтересів, визнається потерпілим.

Тому під час застосування ч. 1 ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення важливо розуміти, хто вважається неповнолітнім. І саме в цій частині вже постає перша проблемна ситуація. Адже, згідно зі ст. 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», неповнолітній – громадянин у віці до 18 років, тобто нібито всі діти у віці до 18 років – неповнолітні. Разом із тим, відповідно до ч. 2 ст. 6 Сімейного кодексу України та ч. 1 ст. 32 Цивільного кодексу України, неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Отже, існування норм, які по-різному, вказують, хто є неповнолітнім, призводить до різного тлумачення [1, с. 297].

Кримінальна відповідальність передбачена статтею 166 Кримінального кодексу України та настає за злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки, – карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб), – карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк окреслено у ч. 1. ст. 150-1 Кримінального кодексу України.

У статтях 164 і 165 цього ж Кодексу під злісним ухиленням від сплати коштів на утримання дітей (аліментів) або на утримання непрацездатних батьків слід розуміти будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміну місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця, приватного виконавця тощо), які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за три місяці відповідних платежів.

Стаття 304 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Зокрема, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми – карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років[2].

Цивільно відповідальність – це встановлені законом юридичні наслідки за невиконання або неналежне виконання особою обов'язків, зобов'язань, що пов'язані з порушенням цивільних прав другої сторони. Переважно цивільна відповідальність зводиться до компенсації завданих збитків і носить майновий характер.

Малолітні особи, тобто діти віком до 14 років не відповідають за заподіяну шкоду. Згідно зі ст. 1178 ЦК України за заподіяну шкоду особами, які не досягли 14 років, несуть відповідальність їхні батьки (усиновлювачі), опікуни, навчальні, виховні та інші заклади, якщо вони не доведуть, що шкоду було завдано не з їх вини. У випадку заподіяння шкоди неповнолітнім у віці від 14 до 18 років він відповідає на загальних підставах. Якщо в нього немає майна чи заробітку достатнього для відшкодування шкоди, шкода відшкодується повністю чи в частині, якої не вистачає, його батьками.

Батьки зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, протягом 3-х років після позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не доведуть, що ця шкода не є наслідком невиконання ними своїх батьківських обов'язків [5].

Обов'язки батьків висвітлені в ст. 150 Сімейного кодексу України, згідно якого батьки зобов'язані: виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток; забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя; поважати дитину.

З приводу сімейно-правової відповідальності, то у статті 164 Сімейного кодексу України зазначено, що за наявності відповідних підстав батьки можуть бути позбавлені батьківських прав.

Мати або батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона/він: не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини; жорстоко поводяться з дитиною; є хронічними алкоголі-

ками або наркоманами; вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

Відповідно до ст. 166 Сімейного Кодексу України, особа, позбавлена батьківських прав: втрачає немайнові права відносно дитини та звільняється від обов'язку її виховувати; не може бути представником дитини; втрачає встановлені державою пільги та допомогу, що надаються сім'ям з дітьми; не може усиновлювати, а також бути призначеним опікуном та піклувальником; не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї неприцездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування);

- втрачає інші права як батька (матері) дитини.

Сімейний кодекс України передбачає такі санкції за неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини: за ухилення від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини – позбавлення батьківських прав (ст. 164 СК України) або відібрання дитини у батьків без позбавлення їх батьківських прав (ст. 170 СК України); за неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини – покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном (ст. 177 СК України); за прострочення плати аліментів – стягнення неустойки (пені) (ст. 196 СК України)[1].

Чи несуть батьки відповідальність за вчинки своїх дітей? Так, звичайно. Шкода, завдана малолітньою особою (яка не досягла чотирнадцяти років), відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи, – якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою. Цікаво, що батьки зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, протягом трьох років після позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не доведуть, що ця шкода не є наслідком невиконання ними своїх батьківських обов'язків. У разі відсутності у неповнолітньої особи (з 14 до 18 років) майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником,

якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. [4]

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальноновизнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти.

Зазначені чинники, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками. Тобто, якщо батько не міг би певний час виконувати свої обов'язки з об'єктивних причин, наприклад, через створення перешкод матір'ю дитини, тяжку хворобу, це не було б підставою для позбавлення батьківських прав.

Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону.

У разі відмови від надання дитині необхідної медичної допомоги, якщо це загрожує її здоров'ю, батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність згідно з законом. Медичні працівники у разі критичного стану здоров'я дитини, який потребує термінового медичного втручання, зобов'язані попередити батьків або осіб, які їх замінюють, про відповідальність за залишення дитини в небезпеці [5].

Мати чи батько, які були позбавлені батьківських прав, мають право звернутися до суду з позовом про поновлення батьківських прав. Суд обов'язково перевіряє, наскільки змінилася поведінка особи, позбавленої батьківських прав, та обставини, що були підставою для позбавлення батьківських прав, й постановляє рішення відповідно до інтересів дитини.

Поновлення батьківських прав неможливе, якщо дитина була усиновлена або якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття [3].

Висновки: Виходячи із усього вище сказаного, усі ми повинні створити світ, сприятливий

для дітей, світ у якому кожна дитина почуватиметься захищеною, де її думка буде поважатися, де немає місця насильству, світ, який би дав змогу виховати здорове та щасливе покоління. Оскільки сьогоднішні діти – завтрашні громадяни, то їх захист і розвиток є передумовою майбутнього розвитку суспільства. Треба пам'ятати, що виховання дітей – відповідальна

справа. Розуміння між батьками, взаємоповага, підтримка, самореалізація, баланс сімейного та особистого життя, змістовне дозвілля, спільна участь у вихованні дітей, рівний розподіл домашньої роботи, як компоненти ідеї гендерної рівності, створюють сімейне середовище, сприятливе для розвитку дитини, дотримання її прав, формування гармонійної особистості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції МВС України ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. Том І. Х. : ХНУВС, 2014. 328 с.
2. Альошкін С.В., Даценко О.В., Бугайчук К.Л. та інш. Протидія домашньому насильству органами Національної поліції: метод. посіб. Харків: Харк. Нац. ун-т внутр. справ. 2019. 93 с. С. 28–32.
3. Зінченко, Д.А. Психологічна складова оперативно-розшукової діяльності під час пошуку неповнолітнього. Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. МВС України, Нац. поліція України, Нац. акад внутр. справ. Київ, 2023. С. 195–197.
4. Макарова, О.П., Радіонова Л.О. Особливості допиту неповнолітніх. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : тези доп. наук.-практ. конф. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 279–281.
5. Сімейне право : підручник / за заг. ред. В.А. Кройтора та В.Ю. Євко ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 512 с.